

Melanesia: Fra stammereligioner til nyreligiøse bevegelser og stedegen teologi

Til to bøker av Gary Trompf

N. O. BREIVIK

Melanesias øyverden ligger langt fra Norge. Den hører heller ikke til de områder norske misjonærer ble kalt til. Med ett kjent unntak: Oscar Michelsens 50-årige virke i øygruppen Vanuatu (tidl. Ny-Hebridene) fra 1878 til 1931.¹ Hans virke er et eksempel på de gjennomgripende og nyskapende endringer i tro og levevis misjonens arbeid har lagt grunnen for i denne del av verden. De stedegne kulturer og religioner, det kristne budskaps inngang og de enorme endringer og utfordringer som er kommet i møtet med den nye tid, gjør den melanesiske øyverden interessant for et kultur-, religions- og misjonshistorisk studium. Det mangfold vi finner av nye kultformer (de såkalte cargo cults som vi straks kommer tilbake til) og ansatsene til en stedegen teologi utfordrer dessuten til prinsipiell tenkning i grunnleggende trosspørsmål og kirkelig praksis.

Sett i forhold til det enorme etniske, kulturelle og religiøse mangfold er vårt kjennskap til Melanesia fremdeles fragmentarisk, selv om innsatsen innenfor de relevante fagområder har vært sterkt økende de siste årtier. G. Trompf, hvis siste arbeider er den direkte bakgrunn for denne artikkel, er et av flere ledende navn i denne sammenheng. Foruten å gi ny og utdypet innsikt i konkrete sider av det religiøse og kulturelle liv i Melanesia, får Trompf oss til å se det som skjer i denne del av verden i en større sammenheng. Hvorledes hans arbeid dermed har et bredere siktepunkt, blir tydelig nettopp på bakgrunn av de spesifikke særtrekk vi møter i regionen.

Melanesia utgjør den vestlige del av Stillehavets øyverden. Nå brukes betegnelsen ofte slik at det også omfatter Ny Guinea. Området er språklig, kulturelt og religiøst sett ytterst komplekst, noe den gradvise overgang til det tyvende århundre bare har forsterket. Således har staten Papua Ny-Guinea ca. 3,5 mill. innbyggere, fordelt på over 700 forskjellige språk og etniske grupper.² Dette dreier seg for det meste om små isolerte grupper i uveisomme områder som først i de senere tiår har begynt å ta skrittet ut av steinalderssamfunnet. Vi kan knapt ane hvilke problemer og utfordringer som her ligger i å integrere dette mangfold i en nasjon og samtidig mestre overgangen til en ny tid. Forholdene er relativt sett mer oversiktlige på de mindre øygrupper som Solomon, Vanuatu og Fiji. Men også her finnes livskraftige tradisjonelle religioner, noe f. eks. antropologen R. Keesing nylig har beskrevet fra Malaita (Solomon).³

Hva gjelder de tradisjonelle religioner, kan vi nok peke på noen gjennomgående fellestrekk, f.eks. fedretro og åndetro, forståelsen av mennesket og naturen, mytologi, forestillinger og riter knyttet til dyrkingen av de rotvekster mange kulturer nærmest er bygd opp på. Det religiøse liv har imidlertid sine spesifikke ytringsformer i de enkelte samfunn som gjør at bildet fortegnes når vi kun fester oss ved de store linjer. Dette er ikke minst tydelig i troen på åndelige eller guddommelige vesener. I studiet av de tradisjonelle religioner og kulturer har naturlig nok antropologene stått sentralt. Kjente navn fra senere årtier er J. van Baal og P. Lawrence. Det begynte imidlertid med misjonærene. R. H. Codringtons «The Melanesians» fra 1891 er en klassiker ikke bare i studiet av denne region, men i den religionsetnologiske forskning generelt.⁴ Fra senere tid har vi, foruten omfattende undersøkelser av G. Vicedom og H. Strauss, S. Zöllners store studie fra jali-folket i det indre av Ny Guinea. Dette arbeid er særlig interessant gjennom sin grundige behandling av samfunnets og det rituelle livs forankring i det mytiske verdensbilde, en grunnleggende problematikk i studiet av disse religioner.⁵

Tyske, lutherske misjonærer har hatt Ny Guinea som sitt virkefelt siden slutten av forrige århundre. Blant de kjente misjonærer i dette arbeid finner vi pionerene J. Flierl og Chr. Keysser (Neuendettelsaumijsjonen).⁶ Anglikanske, reformerte og katolske kirkesamfunn kan vise til en like lang misjonsinnsats. Selv om det enda er unådde områder, har kristendommens innflytelse vært sterk, men også høyst sammensatt. Vi har mange vitnesbyrd om hvorledes evangeliet ble en gjenfødende og nyskapende kraft i individ og samfunn. For andre ble tilegnelsen mer variert og ofte tilfeldig og overfladisk i de kulturelle brytninger som

oppsto i den plutselige og overveldende konfrontasjon med Vestens velstand og materielle goder.

I denne situasjon oppsto de såkalte cargo cults, ikke minst fremtredende i Ny Guineas nordøstre områder. Dette dreier seg kort sagt om ulike synkretistiske bevegelser, forankret i tradisjonell livsanskuelse, hvor hovedanliggendet er at fedrene vil vende tilbake med skipslaster (cargo) med materielle goder som europeerne nå rår over, men som rettmessig tilkommer de innfødte, og dermed skape ny velstand og harmoni i de gamle samfunn. Denne situasjon fremskyndes ved å følge de nye profeters budskap. Dette kan gi seg dramatiske utslag, enten organiserte opprør mot de hvite eller ødeleggelse av egen avling etter som den nye tid umiddelbart vil inntre.

Disse cargo cults har vært omfattet med enorm interesse i ulike faglige sammenhenger og er blitt stående som prototypen på akkulturasjonsfenomener i brytningene mellom tradisjonell stammekultur og Vestens, og dermed kristendommens, inngripen. P. Lawrence, K. Burridge og F. C. Kamma har gitt oss nærmest klassiske arbeider på dette felt. Fra aller seneste år har vi P. Geschs grundige studie fra Sepik-distriktet.⁷ For en innføring henvises til den tyske teologen F. Steinbauers sammenfattende oversikt.⁸ De gjennomgripende kulturelle brytningsfenomener, og de eksistensielle problemer de er uttrykk for, har vært en stor utfordring til de kristne kirkesamfunn. I senere årtider har vi ikke bare sett gjennomførte forsøk på stedegengjøring i det kirkelige liv, men også bevisste utkast til en stedegne teologi. Denne har nok paralleller til den stedegne teologi, f.eks. i Afrika, men er enda ikke så konsekvent tilendetenkt som vi her har eksempler på.

G. Trompf (nå virksom i Australia, hans hjemland) er en av de forskere som har arbeidet med hele det feltet vi her har beskrevet. Men annerledes enn andre setter har den religiøse utvikling i denne del av verden inn i en større historisk og idéhistorisk sammenheng. Dette er tydelig også i de to arbeider vi nå skal se litt nærmere på, og gjennom dem søke å formidle noen synspunkter på arbeidet med det religiøse liv vi her har beskrevet.

Melanesian Religion (Cambridge University Press, 1991) er en samling tidligere arbeider som tilsammen vil føre oss inn det religiøse liv i gammel og ny tid. Forfatterens primære siktepunkt er «to arrive at an accurate and representative assessment of Melanesia's primal foundations, and to gauge the significance of the 'Old Time' for the New» (29). I gjennomføringen av denne målsetting har han to sentrale anliggender:

a) En metodisk reorientering som med utgangspunkt i melanesiernes egne erfaringer og selvforståelse vil være åpen for ikke-empiriske

dimensjoner i virkeligheten. Reduksjonistiske og endimensjonale perspektiver må erstattes av en mer åpen og helhetlig forståelse.⁹

b) Et forsøk på å avdekke «the heart-beat of Melanesian religions» (19), d.v.s. den kjerne som på sammenholder de ulike aspekter ved det kulturelle og religiøse liv og som samtidig muliggjør en saksvarende forståelse av dette livs konkrete ytringsformer i gammel og ny tid.

Arbeidet innledes med en generell oversikt over de gjennomgående temata og fenomener i de tradisjonelle religioner, med referanse til konkrete eksempler. Disse er liksom i de følgende kapitler først og fremst hentet fra Ny Guinea og reflekterer i en viss grad forfatterens egne feltstudier. De følgende kapitler har som overskrift «Death and Afterlife», «Magic, sorcery and healing» og «Dream, vision and trance». Her behandles de aspekter ved de tradisjonelle religioner som på den ene side ansees å ha primær betydning for utviklingen i moderne tid og som på den andre side tydeliggjør det religiøse livs indre kjerne: «the logic of retribution». I et eget kapittel søker Trompf å vise hvorledes forskjelligartede fenomener som krig, gjengjeldelsaksjoner, trolldom, gjensidige forpliktelser, utveksling og rituelt forbruk av livsgoder (de store kultfester) o.l. alle er uttrykk for en underliggende idé om å opprettholde balanse og harmoni i det sosiale og kosmiske liv. Det er her forfatteren mener å se pulsslagene i melanesernes livsutfoldelse, og ikke i en kompleks åndetro og ev. gudstro som bare kort omtales innledningsvis. Her er Trompf i samsvar med ledende teologer og tenkere i Melanesia, som integrerer guds- og åndetroen i forståelsen av det kosmisk-biologiske liv.¹⁰

Arbeidets andre hoveddel, «The New Time», innledes med en heller fragmentarisk oversikt over den kristne misjons historie i Melanesia. Ut fra bokens målsetting går vi med visse forventninger til Trompfs behandling av de omtalte cargo-bevegelser. Her er det selve tolkningsproblematikken som står i sentrum, hvor det sparsomme historiske materiale som anføres, kun tjener til å belyse denne. I samsvar med arbeidets metodiske reorientering legger Trompf vekt på at en ensidig forståelse av cargo-bevegelsene ut fra immanente faktorer i den historiske kontekst ikke fører fram. I det mangfold av synspunkter forskningen har anført, finner forfatteren at det er de få signaler Eliade har gitt som setter oss på det rette spor: de egentlige forutsetninger for disse bevegelser ligger i de tradisjonelle åndelige og materielle verdier som er søkt beskrevet i arbeidets første del. Cargo-bevegelsene er således if. Trompf å forstå som «collective responses to the new order of life epitomized for Melanesians by «the new goods»: «they gather up physically-sublimated collective vindictiveness, the deep human desire

for material security and community harmony, and the concerns for right relationships with the spiritual 'realm', into 'total visions' of the cosmos» (189, 205). Her ligger deres egenart som millenaristiske bevegelser, som for Trompf blir den overordnede kategori til fenomenologiske innordning og forståelse.

Samtidig med behovet for den metodiske nyorientering fremholder Trompf at det gjenstår mye arbeid i studiet av de enkelte bevegelser. Bl. a. pekes på behovet for å sammenligne med andre nye fenomener som f. eks. de uavhengige kirker. Disse er tema for et eget kapittel, det kapittel i boken som er mest saksorientert, med mye ny og relevant informasjon. Avslutningsvis gir forfatteren noen generelle synspunkter på den gryende melanesiske teologi som han hevder først kan tilfredstille menneskets behov og lengsler når den integrerer de for Melanesia en gang gitte rammer for livsanskuelse og livsutfoldelse som ligger i de tradisjonelle kulturer og som har bevist sin skapende kraft gjennom vår tids gjennomgripende brytninger.

Styrken ved Trompfs arbeid finner vi, foruten i den metodiske nyorientering, i det helhetlige perspektiv hvor han sammenfatter melanesernes åndelige liv i gammel og ny tid. Som innledning til de melanesiske religioner må en slik framstilling gi faktisk kunnskap. Det få vi, til dels også nytt stoff. Men ikke i den balanserte form vi skulle forvente. Noe av grunnen ligger i at vi tross alt har å gjøre med enkeltbidrag og ikke en avveid helhetsframstilling. Trompfs forsøk på å avdekke kjernen i Melanesiske kulturer og religioner – «the logic of retribution» – krever utdypelse og videre begrunnelse, noe han selv bebuder. Det foreliggende må betraktes som et tentativt forsøk som nok vil etterlate flere spørsmål, ikke minst i forhold til andre forsøk på å finne underliggende helhetsperspektiver. Vi tenker ikke minst på de løsninger der myten og den mytiske livsorden står i sentrum.¹¹ Myten anføres innledningsvis som ett av flere grunntemata ved det religiøse liv som imidlertid ikke føres videre i behandlingen.

Melanesiske religiøse og kulturelle liv har interesse ut over sine egne grenser. Det gjelder først og fremst med hensyn til 1) arbeidet med de skriftløse religioner generelt, 2) nyreligiøse bevegelser og 3) stedegen kontekstuell teologi. Det er det andre av disse interessefeltene som er utgangspunktet for det neste arbeid som bærer Trompfs navn, riktignok som redaktør, men med omfattende egne bidrag: *Cargo Cults and Millenarian Movements. Transoceanic Comparisons of New Religious Movements* (Mouton de Gruyter, Berlin 1990, Religion and Society 29).

Cargo-bevegelsen egenart og kontekst gjør en sammenligning med analoge, om enn langt mindre dramatiske, fenomener i tilsvarende

kulturer fruktbar. I dette arbeid er det den grunnleggende millenaristiske dimensjon som er utgangspunktet for behandlingen, hvor Trompf innledningsvis knytter an til sosiologen Y. Talmons definisjon av millenaristiske bevegelser som «those religious movements which expect imminent, total, ultimate, thisworldly collective salvation» (1). Arbeidet er en samling frittstående case studies som ikke bare fremstår som «a special testimony to the prevalence of the millennial archetype in various regional contexts but also to the influence of millenarist thinking across oceans and continents, and to the way it has provided many and scattered groups with common universalized goals in a culturally and politically pluriform world» (9).

I behandlingen legges vekt på å få fram det historisk-spesifikke ved hver retning og hvert fenomen. Med dette vil man skjære igjennom teoretiske forenklinger sammenligningene av disse religionsformer altfor lett preges av. Samtidig er det nettopp det historisk-spesifikke som setter visse gjennomgående trekk i fokus. Det gjelder først og fremst selve tanken om det millenaristiske som en mytisk, makro-historisk størrelse og med et materielt dennesidig innhold som et grunnleggende aspekt i den totale fornyelse. 'Cargoism' har rett nok sin særegne form i Melanesia, men er egentlig uttrykk for et grunntrekk ved den millenaristiske forventning som sådan. Nyreligiøse retninger innenfor «The Pacific Circle» tydeliggjør dette.

Således er Trompfs egen studie «The Cargo and the Millennium on both Sides of the Pacific» et nøkkelbidrag i samlingen. De øvrige bidrag tar hovedsakelig opp bevegelser fra de kontinenter som slik sett bindes sammen: Amerika og Afrika på den ene side og Melanesia/Indonesia på den andre side. Her behandles mormonisme (J. Bracht), esoterisk adventisme (G. Tillett), Ras Tafari (K. Faith), Black Muslims (D. Walker), namibiske frigjøringsbevegelser (Z. Ngavirue), samt cargo cults og 'spirit movements' på Ny Guinea, Vanuatu og Timor (R. Lacey, P. Gesch, L. Lindstrom, G. Brookes). Plassen tillater kun å gå kort inn på et par av disse case studies.

I nevnte studie tar Trompf opp det nyhinduiske fellesskap 'Brotherhood of the Sun' i California med dets leder Norman Paulson. Paulsen har som sin kjente guru Yogananda søkt å føre sammen tanker fra de fleste ledende åndelige strømninger slik at fellesskapet ifølge Trompf i dag fremstår som «perhaps the most complex 'synthetism' of modern times» (37). Vi føres inn i fellesskapets utvikling de siste 20 år, en historie som ikke uten videre kan sies å bekrefte den fred og harmoni man forkynner. Sentralt i deres science fiction-lignende lære står Stillehavets sunkne kontinent Mu, menneskehetens hjemsted, opprinnelig

befolket fra verdensrommet. Gjennom kontakter fra det ytre rom skal dette paradisi gjenoppstå med «a superior technology, an access to materials currently unknown to humanity and an extraordinary harnessing of the universe's as yet unexploited powers, particularly those of the Sun, so that men and women can truly follow the simple laws of God and nature» (43–44). Således er bevegelsen ikke bare millenaristisk, men også ifølge Trompf 'cargoistic', med bestemte paralleller i bevegelser fra Melanesia forfatteren avslutningsvis gir eksempler på.

Av de arbeider som spesielt er viet cargo-bevegelsene vil vi peke på bidraget til den nevnte Patrick Gesch, hvor han sammenfatter resultatene av sine studier av Mount Rurun-bevegelsen i Sepikområdet på Ny Guinea. Dette er en av de nye bevegelser med høydepunkt i begynnelsen av 1970-årene. Gesch gjør rede for ulike sider eller ytringsformer som har dominert bevegelsen, fra det religiøst millenaristiske, forankret i fedretroen, til det nasjonale og politisk-sosiale, parallelt med nasjonens selvstendiggjørelse, for så å anta en kirkelig-organisatorisk karakter. Men i alle disse aspekter og anliggender bevegelsen har antatt, ligger ifølge Gesch nettopp den tradisjonelle livsanskuelse og religiøsitet til grunn, kanalisert gjennom dens to profetiske ledere eller direkte kontakt med fedrene. Det var dypst sett bare på det ytre plan at forandringene skjedde, for fra den første fase til den siste var menneskets håp ett og det samme, nemlig «to uncover a secret that would give a new fullness of life – to life so awry and out of balance, as modern Western institutions mingle uneasily with the traditional ways» (233–34). Undersøkelsene til Gesch bidrar m.a.o. til å legitimere den tolkning av cargo-bevegelsene vi har møtt i Trompfs første arbeid.

Cargo Cults and Millenarian Movements må først og fremst betraktes som en samling frittstående case studies. Noen av disse tar opp lite kjente fenomener, som f.eks. G. Brookes' bidrag om «Spirit Movements in Timor». Andre utdyper stoff som er kjent eller delvis kjent. Således f.eks. J. Brachts bidrag om mormonismen, «The Americanization of Adam». Men gjennom samlingens generelle innfallsvinkel profileres den amerikanske urbefolkings og kontinents plass i mormonismens mytisk-historiske og esjatologiske perspektiv. Tilsammen blir de enkelte arbeider en ny bekreftelse på at millenniet gir uttrykk for «a basic human hope», «an archetype of human imagination» (xi), som H. Turner sier i sitt forord. I dette felles menneskelige forenes til syvende og sist de ytterst ulike fenomener fra ulike kulturer. Men dermed er egentlig intet fjernt og uaktuelt, om det skulle ligge geografisk sett langt borte. I begge Trompfs arbeider er det nok disse, i moderne religionsforskning grunnleggende, humanistiske perspektiver som ligger i bunnen. Det tør

også gjelde hans interesse for den stedeagne melanesiske teologi, et tema som må stå over til en senere anledning.

NOTER

1. Om O. Michelsens arbeid jfr. H. Chr. Mamen, red. *Norske misjonærer som bibeloversettere*, Oslo 1950, 202ff. K. S. Latourette nevner Michelsen i sitt store verk *A History of the Expansion of Christianity*, vol 5, Grand Rapids 1970, 230.
2. Til land, folk, kultur og kirke på Papua-Ny Guinea henvises til H. Wagner, Hrs.: *Papua-Neuguinea: Gesellschaft und Kirche*, Erlangen 1989.
3. R. Keesing: *Kwaio Religion. The Living and the Dead in a Solomon Island Society*, New York 1982.
4. Codrington var ikke, som det ofte sies, biskop, men Headmaster ved den engelske Melanesiamisjonens skole på Norfolk-øya. Jfr. D. Whiteman: *Melanesians and Missionaries*, Pasadena 1983, 124ff.
5. S. Zöllner: *Lebensbaum und Schweinekult. Die Religion der Jali im Bergland von Irian-Java (West-Neu-Guinea)*, Darmstadt 1977.
6. Jfr. G. Pilhofer: *Die Geschichte der Neuendettelsauer Mission in Neu Guinean I-II*, Neuendettelsau 1961.
7. P. Gesch: *Initiative and Initiation. A Cargo Cult-Type Movement in the Sepik against its Background in Traditional Village Religion*, St. Augustin 1985.
8. F. Steinbauer: *Melanesian Cargo Cults. New Salvation Movements in the South Pacific*, London 1979 (tysk original, München 1971).
9. «Do we have the proper tools to rule out the existence of spiritual and non empirical factors which most peoples throughout a vast human history allege to be involved in facts as basic as harm, sickness, death, or deliverance from any of them?» (98, jfr. 78ff. 132).
10. Jfr. bidragene av B. Narokobi og E. Mantovani i T. Ahrens & J. Knight, eds. *Christ in Melanesia*, Goroka, PNG, 1977, 7ff., 154ff.
11. W. Stöhr legger dette til grunn i den nyeste sammenfatning av melanesiske religioner. Jfr. hans «Mana und Tabu – Die ozeanischen Religionen», M. Eliade/I. Culiuanu: *Geschichte der religiösen Ideen*, bind 111/2, Freiburg 1991, 153ff.

N. O. Breivik, f. 1947, cand. theol. MF 1975, dr. philos. 1988. Prest Bergen 1977 – 79, vik. akademilektor NLA 1979 – 80, stip. NMH 1980, nå dosent samme sted.

Melanesia: from tribal religions to new religious movements and indigenous theology

A review article on Melanesian religion, featuring two recent studies by Gary Trompf: *Melanesian religion* (1991) and *Cargo cults and millenarian movements: Transoceanic comparisons on New Religious Movements* (1990).